

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI**

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
INNOVATSION
RIVOJLANISH VAZIRLIGI**

BOSHLANG'ICH TA'LIMGA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI TATBIQ ETISHNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI VA RIVOJLANISH OMILLARI

XALQARO ILMIY-AMALIY ANJUMANI

MATERIALLARI

ЎҚИШ ДАРСЛАРИДА БАДИИЙ МАТН УСТИДА ИШЛАШ

А.Р.Ҳамроев (Ўзбекистон)

Г.Жумаева (Ўзбекистон)

Аннотация. Бадиий матнда одатдаги ахборотдан ташқари ҳиссий-образли ахборот ҳам бўлади. Ўқувчи матнни ўқиётиб ёзувчи қаламга олган тасвирни кўз олдида келтиради, асар қаҳрамонлари кечинмалари ва асар ғояси билан танишади, уларнинг ўзини тутиши, хатти-ҳаракатларига қараб муайян хулосага келади. Кўринадики, бадиий ва илмий-оммабоп матн ўртасидаги фарқ воқеликни акс эттириши усулида кўринади.

Бадиий ва бадиий бўлмаган матнлар ўртасидаги фарқни болалар кичиклигиданоқ билиб оладилар. Шунинг учун ҳам шаклига кўра содда, мазмунан кувноқ кайфият бағишлайдиган эртақ ва кўшиқларни ўқиш учун танлайдилар. Бундан ташқари, улар бадиий асарларда бир хилдаги воқеликнинг турлича тасвирланганини ҳам фарқлай бошлайдилар. Ўқувчилар шу тарихи ўзлари ўқиган матннинг «портрети»ни хаёлан чизадилар.

Ёзувчи ёки шоир сўз билан ҳамма нарсани, ҳатто дунёда мавжуд бўлмаган нарсаларни ҳам тасвирлай олади ва уларни биз тасаввур қила оламиз.

Ҳар бир ёзувчининг хаёлий образ яратиш соҳасида ўз усули ва услуби бор. Санъаткор уни биз тасаввур қила оладиган муҳитга жойлайди, аниқ кўринадиган шароитга солиб қўяди. Ўқувчи Анвар Обиджоннинг 4-синф «Ўқиш китоби»даги «Бўрининг табиб бўлгани ҳақида эртақ» асаридаги бўрининг инсон сифатида гапирмасликларини билса-да, уларнинг гапиришларини тўғри тасаввур қилади.

Сўз билан сурат чизиш, воқеликнинг бадиий образини яратиш ва уни ўқувчи тасаввурига кирита олиш сўз санъатининг энг муҳим хусусияти ҳисобланади. Турли санъатларда бадиий образ турлича яратилади. Рассом уни бўёқлар, мусикачи товушлар, ёзувчи ва шоир сўзлар билан яратади.

Сўз санъатида инверсия, такрор, ёзувда тиниш белгилари билан ифодаланган интонация, сўзларнинг бириктириш усуллари, булардан ташқари муаллиф танлаган сўзларнинг ўзи ҳам ифодавийликни кучайтиради, асар қаҳрамонларининг кайфияти ва ҳиссиёти, муаллифнинг тасвирланаётган воқеликка нисбатан муносабатини англатади.

Бадиий асар муаллифи биз яшаётган дунёни алоҳида тасвирий воситалар ёрдамида ифодалайди. Шунинг учун бадиий асар яратиш ва уни ўқувчи онгида қайта тиклаш бир жараённинг икки томони ҳисобланади. Бу бадиий асарни ўқиш жараёндир. Зеро, улар ўзаро алоқада бўлади.

Асарнинг маълум адабий турга тегишлилиги у билан адабиёт ва ўқиш дарсларида ишлаш метод ва усуллари белгилайди. Амалдаги ўқиш дарсларида ўқитувчи шеърларни ҳикоя қилиб бериши ёки ундаги тафсилларни тушунтириши мумкин.

Эпик матнда ҳикоячининг мавжудлиги унинг энг муҳим хусусиятларидан бири ҳисобланади. Айнан ҳикоячи воқеалар ҳақида ҳикоя қилади. У ҳамма нарсани «билади», ҳатто қаҳрамонларнинг фикри ва кечинмаларидан ҳам хабардор, воқеа содир бўлаётган жойда доимо ҳозир – нозир. Ҳикоячи гўё ёзувчи ва китобхон ўртасидаги воситачи ҳисобланади. Муаллиф воқеаларни объектив тасвирлаш чоғида қаҳрамонларнинг орқасига яшириниб олиши, бошқа қаҳрамонларга нисбатан ўз муносабатини ифодалаш, воқеаларга баҳо бериши мумкин. Эпик асарларнинг муаллифлари ҳаётга муносабатини, одатда, ўз номидан эмас, балки иштирок этаётган шахслар, табиат тасвири орқали ифодалайди. Баъзан ёзувчилар шеърини чекиниш қилиб, асарга тарихий ва сиёсий хусусиятга эга бўлган фикрларини ҳам киритади. Аммо бунда ҳам эпик асарда атроф-муҳит кўриниши, одамлар ва воқеалар тасвири етакчи бўлиб қолаверади.

Бадиий асар – бу образлар тизими, унда ҳам қандайдир элементлар ва улар орасидаги алоқалар мавжуд бўлиши табиий. Ҳажм жиҳатдан кичикроқ бўлган одатдаги шеърини шакллардаги асарларда образлар кўп бўлмайди. Лекин эпик асарларда ҳам муаллифнинг бадиий тўқимаси бўлган образлар билан бирга тарихий шахслардан иборат жуда кўп қаҳрамонлар образи бўлиши мумкин. Муаллиф улар орқали китобхонга ўз дунёқараши, ҳаёт ва унинг маъносига доир ғоясини сингдириб юборади. Шунга кўра, бадиий ғоя асарнинг асосий моҳияти ҳисобланади. Матнга чуқур сингдирилган ғоя таҳлил натижасида ойдинлаштирилади.

Эртақларда кўпроқ фантастик хусусиятга эга бўлган воқеалар талкин этилади. Фантастик эртақларда сеҳргар қаҳрамонлар ва сеҳрли ашёлар иштирок этади. Эртақларнинг асосий қисми маиший хусусиятга эга бўлиб, уларда турли табақа вакиллари тасвирланади. Зулм қораланади,

меҳнатсеварлик, сахийлик каби хислатлар улуғланади. Ҳайвонлар ҳақидаги эртақлар ҳам бундан мустасно эмас.

*Халқ достонлари*даги қаҳрамонларда халқ қудрати билан боғлиқ энг яхши хислатлар мужассамланади. Аллегорик хусусиятга эга бўлган кичикроқ ҳажмли *масаллар*да ҳайвонлар, ашёлар образи орқали одамларнинг камчилик ва нуқсонлари устидан қулинади. У эпоснинг энг қадимги жанрларидан ҳисобланади.

Бадий адабиётнинг энг қадимий турларидан бири – шеърият мусиқа ва қўшиқ билан боғлиқ. Шеърият – инсон туйғулари, унинг руҳий ҳолати ва кечинмаларини акс эттиради. Шеърий асарларда ҳаёт ва унинг қонуниятлари эпик матн ва драмадаги сингари воқеалар орқали эмас, балки воқеалар шоирнинг идроки орқали акс эттирилади. Кўпинча тасвирланаётган воқеа ёки манзара муаллифнинг лирик кечинмалари манбаи сифатида майдонга чиқади.

Назм юқори хис-туйғуларда ифодаланиши билан ажралиб туради. Негаки бундай нутққа тингловчи ва ўқувчига нимадир муҳим нарсани айтиб, унинг эътиборини жалб этиш зарур бўлганда мурожаат қилинади. Шунинг учун бунда алоҳида нутқ кўриниши – такрор, ундов, инверсия каби восита ва усуллардан фойдаланилади.

Эпик асарларда ҳам хис-туйғулар тасвирланади, лекин улар, одатда, адабий қаҳрамонга тегишли бўлади. Шеърий асарларда эса муаллифнинг ўзи бош қаҳрамон. Айрим шеърий асарларда муаллифнинг ўзи шеър қаҳрамони бўлмаса ҳам, тасвирланаётган, ҳикоя қилинаётган воқеа унинг ҳаёлидан ўтган бўлади.

Баъзан шеърий асарда табиат тасвири берилади. Аммо бу тасвир муаллифнинг ички ҳолатини очиб беришга бир баҳона, холос. Негаки бу табиат кўриниши шоирнинг қалбидан ўтиб келгандир. Асарда бизни ҳаяжонга соладиган нарса картинанинг ўзи эмас, балки табиат манзараси туфайли туғилган ҳиссиётдир.

Шеърий асар таҳлили. «Ўқиш китоби» дарсликларида киритилган шеърий асарлар турли мавзуга бағишланган бўлса-да, уларнинг орасида табиат манзараси, йил фаслларида доир шеърлар катта ўрин тутади. Жумладан, баҳор фаслига бағишланган шеърларда она табиат ўқувчи кўз олдида бутун гўзаллиги билан намоён бўлади. Бунда ҳавонинг илиши натижасида эриб кетаётган қорларни ёриб чиқаётган майса-гиёҳлар ва дов-дарахтларнинг куртак отиши ўқувчиларга мўъжиза бўлиб туюлади. Масалан, Отаёрнинг 2-синфда ўқиб ўрганиладиган «Баҳор келди» шеъри ана шу манзаранинг ёрқин тимсолидир:

Баҳор келди, уйғотиб
Диллар завқ-шавқин.
Анҳорларда тошиб сув
Солади шовқин.
Ердан кўм-кўк майсалар
Кўтармоқда бош.
Дехқон кезар далада
Чикмасдан куёш.

Ўқувчилар ариқда шўхчан оқаётган сувни қўллари билан кўрсатадилар, унинг шилдирашига тақлид қиладилар. Оқаётган сувнинг қиш тугашидан хурсанд эканлигини ўзларича ифодалашга ҳаракат қиладилар. Сув оқиши, бўй чўзаётган майсалар ўқувчиларда баҳор кайфиятини ҳосил қилади.

Кўринадик, шеърда табиий равишда иккита марказий образ пайдо бўлади, булардан биринчиси ариқчада шилдираб оқаётган сув образи бўлса, иккинчиси тобора яқинлашиб келаётган баҳор образидир. Қишнинг баҳорга айланиш мўъжизаси ўқувчиларнинг кўз ўнгида рўй бериши уларни ҳайратга солади.

BOSHLANG' ICH SINF TEXNOLOGIYA DARSLARINI GENDER TENGLIK VA FARQLAR ASOSIDA TASHKIL ETISH METODIKASI

Z.T.Sharopova

Buxoro davlat universiteti magistranti

Annotasiya: *Bu maqolada texnologiya fanlarini gender tenglik asosida o'tish haqida fikrlar yuritilgan.*

Annotation: *This article discusses technology sciences on gender equality.*

Аннотация: *В этой статье обсуждаются технологические науки о гендерном равенстве.*

Kalit so'zlar: *Gender tenglik, boshlang'ich ta'lim, texnologiya, feminism.*

N. G. Dilova. O'QUVCHILARI BILIMINI FORMATIV BAHOLASH - TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISH OMILI.....	262
R.X.Jumayev, D.A.Ubaydullayeva. ONA TILI DARSLARIDA O'QUVCHILARNI SAVODLI YOZISHGA O'RGATISH USULLARI	265
Ю.Пўлотова, Ж.Рамазонова. БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТИНИ БОШҚАРИШ	267
А.Р.Ҳамроев, Х.Эргашева. СИНФДА ВА СИНФДАН ТАШҚАРИ ЎҚИШ ДАСТУРИНИНГ МАЗМУНИ	268
А.Р.Ҳамроев, С.Бахтиёрова. «ЎҚИШ КИТОБИ» ДАРСЛИКЛАРИДАГИ ВАТАН МАВЗУСИ ИЛМИЙ-ОММАБОП АСАРЛАРНИ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИ.....	271
Ю.Пўлотова, О.Итолмасова. БАДИИЙ МАТНЛАРДАГИ ФОНЕТИК, ЛЕКСИК БИРЛИКЛАРНИ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ ОРҚАЛИ ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ПРАГМАТИК КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ ЎСТИРИШ.....	273
Ю.Пўлотова, О.Итолмасова. БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА АДАБИЙ ТУШУНЧАЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ	275
А.Р.Ҳамроев, Г.Жумаева. ЎҚИШ ДАРСЛАРИДА БАДИИЙ МАТН УСТИДА ИШЛАШ.....	277
Z.T.Sharopova. BOSHLANG'ICH SINF TEXNOLOGIYA DARSLARINI GENDER TENGLIK VA FARQLAR ASOSIDA TASHKIL ETISH METODIKASI.....	278
M.A.Uktamova. "THE IMPORTANCE OF THE AUTHOR'S FAIRY TALE AND FOLKLORE IN PRIMARY SCHOOL LESSONS"	280
M.J. Turdiyeva, G. M. Davronova. TA'LIMDA INDIVIDUAL YONDASHUVLI TEXNOLOGIYANING AFZALLIKLARI.....	282
Э.Паноев. МУЛКНИ ҚАСДДАН НОБУД ҚИЛИШ ЁКИ УНГА ЗАРАР ЕТКАЗИШ ЖИНОЯТЛАРИНИНГ ТЕРГОВ ҚИЛИШ ХУСУСИЯТИ	284
Shazadayev Farhod. BOSHLANG'ICH TA'LIMYDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING INNOVATION USULLARI HAQIDA.....	285
Э.Паноев. МУЛК ҲУҚУҚИ-ДАХЛСИЗ ҲУҚУҚ.....	289